

VIKTOR RYDBERG

Marcus Aurelius

I en av det Kapitolinska museets salar ser man en kolossal byst, som föreställer en romersk kejsare, men – det är ju en Kristus med diadem i stället för törnekrona, hörde jag en gång en dam utropa. Hon uttalade därmed, vad många torde hava känt framför denna bild. Själsadel och godhet stråla ur anletsdragen: de le mot oss, och likväl vill det synas, att han som ler hade lodat djupet av mänsklig smärta. Men åtmistone för en blick på ytan företer hans levnad ingenting av en vandring uppför Golgata. Den mannens andliga majestät doldes icke under en tjänares skepelse, och om en purpurmantel någonsin omslutit inre harmoni och glädje av livet, skulle det varit hans, ty hans bana var alltigenom lugn och lycklig, och "själsfrid" var det sista ord man hörde från hans läppar. Men konstnärn, som formade hans bild, måtte ha vetat, vilka tysta lidanden det kostar att vara en hederlig man i en ohederlig tid, att vara en andligt modig man i en tid av andlig feghet, att vara furste, då man har ideala mål, och att eftersträva rättfärdighet mitt i en omgivning, vars själviska syften vänta att främjas av orättfärdigheten.

I närheten av denna bild, som återgiver Antoninus Pius' drag, ser man i marmor ett vackert tankfullt gossehuvud och där bredvid en större byst, som visar, huru åren och sorgerna, när de utplånat ungdomens fågning, kunna skänka en annan av oförgängligare art. Dessa båda konstverk föreställa Marcus Aurelius, som efterträdde Antoninus på cesarernas tron.

Den tavla, som kejsartidens Rom erbjuder, företer, inom en ram av mer än fyra århundraden, få mellandagrar. Hon liknar en målning, vars mästare, van vid Italiens luft, endast sparsamt anbringar övergångsfärger, avmattade dagrar och

halvskuggor. Ljus och mörker kämpa där nästan oförmedlat med varandra, och de olika färgerna begränsa varandra med oförminskad klarhet och bestämdhet. De första århundradena av Roms cesariska hävder framträda antingen i skarpa slagskuggor eller i strålände ljus. De tidernas män och kvinnor göra det likaledes. Alla hava sitt skaplyinne skarpt tecknat. Alla hava tagit sitt parti, ljusets eller mörkrets.

Ej därför att det icke då som nu fanns människor i mängd, som av rädsla eller i brist på grundsatser skulle velat stå utanför striden; men därför att ingen i bemärkt ställning kunde det. När dessa oräkneliga fega eller övertygelseslösa förnummit från ovan det tongivande ordet och därmed fått veta, huru man borde tala och handla för att vara under maktens och nådens hägn, så var det ur deras hop de värsta skränen upp-gåvos mot män med samvete, och de starkaste bifallsropen ljödo, när en hederlig mans huvud blött för bödelssvärdet.

Opinionen *comme il faut* - "comme il faut" var allt vad kejsaren sade och gjorde - hade en förfärlig makt genom den andliga pöbel, som sökte sin trygghet för stunden och sina utsikter för framtiden i att uppträda som hennes kosacker. Den pöbeln svärmade i hovets emottagningsrum och senatorernas salar, på torgen och i portikerna, behärskade samtalstonen och utpekade de misstänkte. Förnams blott skuggan av en mening, som "goda tonen" bannlyst, då gick ett sorl genom kosack-leden om fara för samhället och hädelse mot Jupiter. Att det sällan saknades föremål att utpeka är bästa beviset för att tiden ej var genomrutten.

Men kejsaren är dödlig och tronen kan varda ledig, utan att man känner efterträdaren. När sådant inträffar, undergår opinionen *comme il faut* en hastig förändring. Det slemmiga vidunder, som svällde ut och vidgade sig, tills det hade trängt all heder och ära ut ur det offentliga livet och all ärlighet och allt förtroende ur sällskapskretsarne, det drager sig då helt tyst

tillsammans inom minsta möjliga utrymme i den mest fördolda vrån för att obemärkt avvakta nästa lystringsord.

I förgår var Domitianus världens härskare. Var man gick i Rom, triumfbågar med hans namn, stoder av silver och stoder av guld med hans anletsdrag. Man hade icke kunnat få nog av sådana. Det gamla minnesrika romerska torget hade ett knappt utrymme; men opinionen *comme il faut* hade uträknat och bevisat, att där ändå fanns rum för uppställande av den nödvändigaste och mest berättigade av alla ärevårdar: en bild till häst av Domitianus, en ryttarestod, som i kolossal storlek borde överträffa alla sådana stoder i världen. Och konstverket kom till stånd och avtäcktes under jubel.

Ännu i förgår sken septembersolen på den förgyllda imperatorsbildens panna. Ännu i förgår prisade man kring alla förnämliga middagsbord vid falernen kejsarens vishet, som låtit lagens tunga hand slå ned på de stoiske filosoferna, dessa uppviglare, som med sin målning av omöjliga samfundsideal spritt farliga föreställningar bland folket och med sina rop på dygd och självständighet förvridit unge dårars huvud och förlett dem att beundra mördaren Brutus, dygdekomedianten Cato, frasmakaren Seneca.

Men i går hade något hänt. Domitianus var ej mer. Vem kunde trott det? Själva hovmännen omkring honom ... Partenius, hans förtrogne ... kanske också kejsarinnan ... De måste hava gjort det för att frälsa sig själva undan döden ... Nog av: han var mördad och låg i en blodpöl inne i sin sängkammare.

Opinionen *comme il faut* var i går på morgonen förstummad. Fram emot middagen började hon åter få ljud, men dämpat ljud. Människor, som under årtal burit på ett dolt hat och blivit halvgalna därav, hade, vid underrättelsen om vad som skett, kastat all varsamhet ifrån sig och börjat lägga våldsamt hand på Domitianus' triumfbågar och stoder. Och ingen

hindrade dem. Kanske vore det fördenskull rådligast att instämma i jublet över tyrannens död. Men kanske än rådligare att dröja några timmar med glädjeringen.

Senaten har valt Nerva till kejsare. Den gamle Coccejus Nerva, om vilken man gjort den iakttagelse, att han teg, då man i festliga lag gav luft åt sin förtrytelse över de stoiske pratmakarne och pöbelvännerna. Tänk, om stoikerna nu hade utsikter? Man bör vara beredd på en sådan möjlighet. Comme-il-faut-opinionens ledamöter erinra sig, att de litet var hava i sina palatser och villor små vältillåsta¹ gömställen för konst saker, som icke alltid kunna visas. Där befinna sig bland annat byster av Zeno, stoiska filosofiens grundläggare, av Kleantes, Athenodorus och Cato, Cornutus och Musonius Rufus. Fram nu med dem och ställ dem så, att de falla varje besökande i ögonen! Dock, vänta litet! Vad säga gardessoldaterna? Det talas om oro i pretorianlägret. Om soldaterna ha en annan kejsarkandidat, en av samma typ och skola som Domitianus, på förslaget! Bäst att läsa in Zeno och Cornutus omigen. Nu tåga pretorianer i hotfulla skaror till Palatinska kullen. Är Nerva förlorad? Nej, gardisterna hava godkänt senatens val, men med villkor att den soldatvänlige Domitianus' mördare utlämnas. Dock är man ännu icke säker på att ej ett omslag timar. Innan man tager sitt parti, måste man hava förhört sig hos de ledamöter av comme-il-faut-opinionen, som på samma gång äro de erkänt fegaste, hava det finaste väderkornet och äro de erkänt slugaste, de som aldrig förhasta sig och ej heller försumma rätta ögonblicket.

De hava nu talat. De hava haft munnen full av smädelser och förbannelser mot Domitianus och av fromma tacksägelser till högre makter för att despoten fick sin förtjänta lön. De citera nu med salvelse vackra tänkespråk av Musonius Rufus och upprepa, nästan med tårar i ögonen, den virgilianska versen:

¹ Språkpuritansk version av "vältillåsta" (redaktörens anmärkning).

Vem kan, Cato, ditt namn eller ditt, o Cossus, förtiga?

Ställningen är således icke längre tvetydig. Och omslaget i väderleken å samhällets höjder lovar varaktighet, då Nerva utser Ulpius Trajanus till adoptivson och efterträdare, en man, som växt upp bland vapnen och med en trohjärtad soldats emottaglighet lyssnat till stoikernas predikningar om gammalromersk mandom och hängivenhet för det allmänna bästa. Hädanefter, och så länge denna väderlek räcker, är det således *comme il faut* att hålla sig obesmittad av epikureismen, som hitintills haft "goda tonen" för sig; att stämpla njutningsläran som ovärdig människan och vådlig för samhället, att utpeka dess anhängare som liderlingar och ateister, som ej må stiga in i ett hus *comme il faut*, att skicka sina söner till Zenos lärjungars skolor och att aldrig hava ord nog av beundran för det stoiska idealet, för mannen, som säger den ilskne tyrannen sanningen och står lugn, när världens pelare svikta.

Förändringen, som kom med Nerva, var ej av det flyktigare slaget. Rom fick en guldålder, som räckte mer än 80 år. Få vi begagna ordet "världen" om de delar av Europa, Asien och Afrika, som innefattades av romerska rikets gränser och hade meddelaktighet i grekisk-romerska bildningen, då kan man säga, att världen aldrig varit bättre styrd och aldrig lyckligare än under det skedet. Staternas furstelängder från äldre och nyare tider kunna svårligen uppvisa ett motstycke till den, som började med Nerva och ändade med Marcus Aurelius. Att utmärkta egenskaper gå i arv från far till son, sonson och sonsons son är sällspott både ovanför och nedanför trontrappan. Den lysande raden Nerva, Trajanus, Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius kan ej åberopas bland dessa sällsporda företeelser, ty här var varje efterträdare adopterad av sin föregångare. Det var icke blodet, utan valet, som bestämde tronföljden. Adoptivkejsardömet idé bestod på yppersta sätt sitt prov, men till föga gagn för eftervärlden, ty en bestående institution kan det aldrig varda. Här vilade det

på den tillfällighet, att fyra kejsare efter varandra saknade ättling på svärdsidan. Den femte hade en son. Med den sonens uppstigande på tronen var adoptivkejsardömet slut och romerska världens guldålder även.

Ända till dess hade opinionen *comme il faut* det tunga åliggandet att kalla det goda för gott och det dåliga för dåligt. Nog var det för mången även då ett nöje att sätta fläckar på hederliga män och kvinnor. Men tänk likväl en tid, då sådant icke hörde till den erkänt goda tonen, och då man dessutom vågade kalla *un chat un chat et Rollin un fripon!* Tänk vidare en tid, vars kejsarliga härskare voro uppfostrade i republikanska grundsatser! Då kejsar Marcus Aurelius i sin dagbok upptecknade vad han ansåg för de största välgärningar, av vilka hans gosseår kommit i åtnjutande, så hade han en varm tacksägelse även till den man, "som lärde mig känna Thraseas, Helvidius, Cato, Brutus; som gav mig föreställning om vad en fri stat är, där regeln är medborgarnes naturliga jämlikhet och lika rätt för dem alla; som gav mig föreställning om en härskarmakt, vilken framförallt har värden för medborgarnes frihet". – Och då han i samma dagbok med kärleksfull hand tecknade sin adoptivfaders ädla bild, så skrev han bland annat: "jag tackar gudarne för att min uppfostran vårdades av en furste och fader, som renade min själ från inbilskhet och högfärd och lät mig förstå, att man även i kejsarpalatset kan leva nästan så enkelt som en anspråkslös medborgare, utan att därför visa mindre adel och kraft, när det gäller att vara furste och handlägga statens ärenden."

Erfarenheten synes styrka, att en uppfostran, som väcker i det unga sinnet sådana ideal till liv, kan vara gagnelig för dem, som äro kallade till statens roder. Om den uppfostran skapar republikaner på tronen, så har hon därmed skapat det enda osvikliga botemedlet mot republikanism bland massorna.

Den skarpa motsats – solljus invid nattmörker – som Anton-

inernas tidsskede företer bredvid Juliernas och Flaviernas, hade icke sin grund i ett underverk eller en nyskapelse, utan endast däri, att de samhällselement nu voro härskande, som även förut funnits och bildat den förenande tråden mellan Gracchernas tid och kejsardömet, men som förut utgjort "de misstänkte", "de statsfarlige", "de gudlöse", - ty till och med för gudlöshet hade de blivit beskyllda, och detta av epikuréerna, som trodde på intet utom på atomer och atomförbindelser och på atomförbindelsen människans bestämmelse att vara ett njutande djur! De hade under kejsartiden blivit så fromma i ansiktet, dessa epikuréer, alltsedan det vart god ton att göra gammalromare och lärjungar av Zeno till föremål för hetsjakt. De, epikuréerna, hade ju - den oförsiktige Lucretius frånräknad - aldrig angripit packets tro, utan visat henne all för statens trygghet behöflig aktning, samt tillerkänt även gudane en tillvaro i form av finare atomförbindelser och tillförsäkrat dem en himmelsk bostad, där de i ostörd evig ro kunna

dricka
sina glädjemängda viner
och med liknöjt öga blicka
neder till vår jords ruiner,

medan däremot stoikerna ville spisa folket med religionsförstörande funderingar om ett högsta väsen, en i allt närvarande världsande, i vilken människosläktet skulle hava sin organiska enhet, och med samhällsupplösande prat om frihet, jämlikhet och broderlighet, ja, om slavens naturliga kallelse till mänskliga rättigheter och plikter. - Ned med dessa frasmakare, som med all sin löjlighet äro farliga! det hade varit stridsropet i Juliernas och Flaviernas tid. De farliga frasmakarne innehade makten i Antoninernas. Och de visade sig icke alls farliga. Ej ens för det onda, trots alla deras vackra försök att främja det goda.

Trettiofem år av den antoniniska tidsåldern voro tillryggalagda, då en blek, vacker, tioårig gosse - han som sedan vart

känd som Marcus Aurelius – emottog från en av sina lärare en grekisk bok med uppmaning att läsa henne. Boken var skriven av en Arrianus och innehöll läror och tänkespråk av en f. d. slav, som efter undfångnen frihet blivit lärare i stoisk filosofi och gjort sitt namn, Epiktet, vida berömt.

Boken gjorde starkt intryck på gossens sinne. Det är ej heller underligt. En kristen eremit, den helige Nilus, råkade också att genom en bok göra bekantskap med Epiktet. Antagligen visste han icke, då han började läsa, att hon var skriven av en hedning; men han nyttjade henne sedan som lärobok, sade han, i verklig kristendom. Epiktet har även i detta århundrade styrkt och tröstat en ädel man: negerslaven Toussaint l'Ouverture, Haitis frihetshjälte, offret för Bonapartes hämndlystnad.

Epiktet var en frygisk slav, tillhörig kejsar Neros bekante gunstling Epafroditus. Hans herre, benägen såsom alla pöbelnaturer att krypa för överordnade och förbittra livet för underordnade, misshandlade honom en gång på våldsamaste sätt. "Om du slår mig så hårt, så kanske du krossar mitt ben," sade Epiktet. Skurken fortfor att slå och krossade hans ena ben. "Jag sade ju, att så skulle ske," var allt vad den torterade yttrade till sin bödel. Sedan han blivit befriad ur slavens länkar, öppnade han en skola och vann rykte som stoisk sedelärare. Som sådan predikade han icke uppror, utan tålmod och undergivenhet; men den likgiltighet han inskräpte för världslig glans och höghet och det tysta förakt hans föredrag andades för allt föraktligt även på samhällets höjder inneburo vådor, tyckte man, för statens bestånd, och Domitianus utvisade filosofen ur Rom. Han levde därefter i Nikopolis i Epirus. Efter Domitianus' död fick han en lärjungeskara från alla delar av världen, och sedan kejsar Hadrianus skänkt honom sin vänskap, ansågs det höra till goda tonen att beundra honom. När han avlidit, såldes också hans ytterst tarvliga bohag till höga pris. Hans lampa, en simpel av lera, inropades för 3,000 drakmer.

Boken, som innehöll Epiktets läror, skärpte den tioåriges måhända medfödda känsla för inre renlighet. Denna känsla behärskade sedan Marcus Aurelius' hela levnad. Han var ängsligt noggrann om att genien i hans själ skulle röra sig inom snövita draperier.

Gossen läste i sina stoiska skrifter:

"Hälsa, ära, lust, rikedom, sjukdom, smälek, smärta, fattigdom äro yttre förmåner eller yttre olägenheter, med eller utan vilka det är möjligt att vinna fullständig lyckalighet, ty denna skänkes av undergivenhet under Guds vilja."

"Alla människor äro av gudomligt släkte och därför jämbördiga. De hava alla samma bestämmelse att vara förnuftiga väsen och äro ställda under samma andliga och naturliga lagar. Hela mänskligheten är *ett* folk, hela världen *en* stat, vars styresman är Gud och vars författning är den eviga världslagen. När vi hunnit därhän, att vi aldrig knota under denna lag, då hava vi hunnit den sanna friheten och den orubbliga själsfriden, då tänka vi icke på oss själva utan för att pröva oss, och vi uppfylla då med glädje våra plikter mot mänsklighet och fosterland, mot alla våra bröder och systrar."

Huru ofta hava icke sådana ord varit "en ljudande malm och en klingande bjällra"! Men skulle det värde de äga sjunka fördenskull, vad värde finge då bergspredikningens sanningar?

När gossen läste sitt fäderneslands hävder, fann han, att de stoiska lärorna verkligen åstadkommit något för livet. Under den döende frihetens sista krampryckningar, under den lasternas förfärliga karneval, som drager sig igenom det första århundradet av Roms kejsarhistoria, fanns det män - och de tillhörde Stoas skola - som läto honom se den mänskliga naturens adel och oförfärat in i döden följde pliktmedvetandets bud. Det levande föredömet verkar mer än ordet. Den blivande kejsaren var icke mer än tolv år gammal, då han

avlade inför sig själv det löftet att söka leva så som den stoiska filosofien lärde och så som de äkta stoikerna levat. Ett löfte för livet kommer vanligen för tidigt från en gosses läppar. Denna gång hölls det. Ett löfte, som må ingiva bävan, detta att vända sig bort från all jordisk glädje och endast söka (för att använda ett kristligt uttryck) Guds rike och dess rättfärdighet! Marcus Aurelius trodde, likasom stoikerna i allmänhet, att själsfriden skulle varda det hållna löftets frukt. De bilder museerna förvara av honom präglade hans anletsdrag med smärtsamt vemod. Men över hans panna vilar solsken. Som lön för dygden hade han icke gjort fordran på den frid, som kan förljuva lidandet. "Att fordra lön för dygden," skrev han en gång, "det är som om ögat fordrade lön för att det ser, och foten för att han går. Människan skall göra det goda av inre behov, likasom rankan framdriver sina druvor utan att äska vederlag därför."

Marcus Aurelius var fyrtio år gammal, då han uppsteg på tronen. Filosofen visade sig vara en duglig furste. Han förbättrade lagstiftningen och rättsskipningen, utvidgade rikets samfärdsmedel, främjade vetenskaperna, förökade välgörenhetsinrättningarna, förde Roms vapen segerrikt mot dess fiender, gav senaten utvidgade rättigheter, var sträng mot besticklighet och godtycklig maktutövning och sades vara alla förtrycktas tillflykt. Han "sades" vara det och ville vara det; men huru mycket av det förtryck, som råder, kommer till en furstes kunskap? Med ju större makt han är beklädd, dess mindre plär han få veta. Iakttagande varsamhet med sina gåvor för att icke skada med dem, bortskänkte Marcus Aurelius likväl av sin civillista allt, som ej var erforderligt för hans tarvliga levnadssätt.

Han började varje morgon med bön och slutade dagen med en självprövande betraktelse. Känslig, grannlaga, smärtsamt berörd av det dåliga han mötte, måste varje dag han levde medfört åt honom något av pinbänkens kval. Men han vill icke

tillåta sig att hysa en skugga av bitterhet mot människorna, som beredde honom lidanden. Man finner av de självbeträktelser han antecknat, att han envisades att i dem se endast viljesvage bröder, som behövde en trofast hand att föras på rätta vägen, och när han frestades att döma omilt om en annan, sade han sig, att han själv hade felat och behövde överseende. Otacksamhet hade han ofta rönt; men, skriver han, man har ingen rätt att fordra tacksamhet; när man får den, är den en gåva av Gud. Otacksamme skall man fortfara att visa välgärningar; illasinnade och fiender skall man förlåta. Genom hans omgivning och genom vidsträckta kretsar därutanför gick ett rop av förfäran, följt av skarpaste klander, då han benådade upprorsmän, som velat frånrycka honom diademet. Detta var ju detsamma som att belöna förrädare! Kejsaren genmålde, att hans öde vilade i Guds hand; att Rom kan få en bättre styresman, om han själv avlägsnas, och att det är ingen konst att förlåta, när förseelsen ej är stor.

Från Epiktet skiljer sig Marcus Aurelius däri, att medan den förre framhåller människans kraft att göra sig oberoende av ödet, är den senare dess mer övertygad om hennes svaghet. Då han motstod de frestelser till vrede, otålighet, sorg, ängslan eller hopplöshet, som ville bemäktiga sig honom, så var det hans tro, att han fick kraft därtill ej ur sig själv, utan ur all krafts översinnliga källåder.

Man har svårt att tro på frisk handlingsförmåga, där hoppet saknas. Stoas lärjungar voro till regeln handlingskraftige män, för vilka det var plikt att verka i samhällets och enskildas tjänst; men de varnade mot att göra det i hopp om framgång. Hoppet kan bedraga; men plikten står kvar i alla fall. En varaktig samhällsförbättring kan icke vinnas utan genom samhällsmedlemmarnes förbättring, genom en förvandling i deras sinnelag och tänkesätt. Men vilken dödlig tilltron sig förmåga av detta? Marcus Aurelius ville icke övergiva hoppet att åtminstone i det lilla en sådan verksamhet är möjlig. Men

han hade även det hoppförsakande alternativet för ögat. "Förbättra människorna, om du kan!" skriver han; "varom icke, så minns, att dig är givet tålmod, som du skall bruka till deras väl. Sedan otaliga århundraden fördraga de odödliga gudarne tåligt människornas dårskaper, ja överhopa dem med välgärningar. Men du, som har så kort tid att leva, är du redan trött, är ditt tålmod redan slut, ehuru du själv är en skröplig varelse, som har Guds tålmod av nöden? Om du minns, att vi alla snart skola dö, blir det dig lättare att älska din fiende. Det gives blott en sak av verkligt värde: att iakttaga sanning och rättvisa och leva utan vrede mitt ibland ljugande och orätrådiga människor."

Marcus Aurelius' gudsfruktan var en tro med öppen blick för tvivlet. Man läser mellan raderna i vad han skrivit, att det, som framförallt hade för honom betydelse: en levnad i andlig renhet, i pliktuppfyllelse och kärlek, måste för honom hava tryggt värde, även om hans tro på Gud och på människosjälén som ett utflöde ur det gudomliga vore en villa. Han var för ärlig för att blunda för någon av de möjligheter, vilka öppna sig för den grubblande tanken, och han var för rädd om moralén för att bygga henne på den vacklande grunden av dogmer och system. Han försakade, i sin ensamma strid för idealet, den tröst för sinnet och den vila för tanken, som ligger i att taga sitt parti för en tilltalande metafysik och leva sig in i den. Plikten fick icke göras beroende av metafysiken. Huru djupt han än led av försakelsen, hans dagboksanteckningar, hans "Samtal med mig själv", hava därigenom vunnit i allmänmänskligt värde. De kunna uppbygga och hugsvala alla, utan avseende på sekt och kyrka; och de skola måhända i alla kommande århundraden bibehålla sin plats bland böcker, som förtjäna kallas "Läkedom för själen".

[Texten efter *Pressade blad* (1884). Stavningen har moderniserats.]